

Obrt in drugi viri za preživljanje pri Ciganih v Sloveniji

Slika 6. Bruslač Andrej Cener, Pušča — Murska Sobota

V poglavju, priobčenem v pričujoči številki SE, navajamo obrti in druge vire, ki so rodovno značilni, pomembni, in s katerimi se resnično preživljajo Cigani v Sloveniji. Pripominjamo, da je prispevek le kratek odlomek obsežnega dela v rokopisu.¹ Zato nismo upoštevali drugih podatkov, ki bi se lahko opirali na to poglavje. To so npr. številne anekdote, omembe o Ciganih v spisih naših pisateljev in pesnikov, ali nekateri arhivski podatki, ki obravnavajo probleme zaposlovanja Ciganov ali njihove poklicne sposobnosti. Prav tako nismo uvrstili na to mesto nekaterih sprememb v njihovem družbenem življenju; iz njih je razvidno, da si posamezni pripadniki ciganskega rodu iščejo še drugih možnosti in priložnosti za preživljanje, ne moremo pa tega obravnavati kot redni vir preživljanja. Vse te podatke vsebujejo druga ustreznata poglavja.

Vire preživljanja pri naših Ciganih smo razdelili na obrti in druga opravila. Same obrtne dejavnosti pa smo razvrstili predvsem glede na njih nastanek in označbo posameznih ciganskih rodov, ki so se naselili v naših krajih in jih prav ti poklici uvrščajo v posebne skupine. Zato se ukvarjamo najprej z obrtmí, ki segajo v čas, ko so se pojavili na naših tleh prvi ciganski naseljenci. Te nazorno prikazujejo značilne poklice, katerih so se Cigani najprej oprijeli in se z njimi tudi pričeli preživljati tako pri nas kakor v raznih deželah po Evropi. Kasnejši poklici so odsev življenja, ki ga je pričel živeti naseljeni ciganski človek v okolju, kjer si je moral poiskati še drug vir preživljanja. Raziskovanja, ki smo jih opravili na tem področju, so pokazala vrsto opravil, nedvomno pomembnih pri vseh skupinah Ciganov v Sloveniji.

Vsi podatki so bili zbrani na terenu v ciganskih naseljih in taboriščih na Dolenjskem, v Prekmurju in na Gorenjskem. Dajalci podatkov med Cigani, ki smo jih obiskali, so bili številni in jih posamezno ne navajamo; nekateri teh so omenjeni na ustreznih mestih v prispevku. Terensko gradivo je v SEM.

K o v a č i

Preprosta kovaška obrt je pri Ciganih ena najstarejših obrtnih dejavnosti, ki so jo le-ti najverjetneje prinesli že iz svoje prvotne domovine Indije. Prav ti poklici so omenjeni že v najstarejših znanih poročilih o Ciganih-kovačih. S kovaškim delom so se Cigani ukvarjali na svoji selitveni poti iz Indije najprej v Perziji, nato v Mali Aziji in kasneje v vseh evropskih deželah do danes. Block² poroča, da je težko najti romunsko vas, ki ne bi imela naseljenega Cigana kovača ob robu vasi. Enak pojav Ciganov kovačev zasledimo v vseh drugih balkanskih deželah. O srbskih Ciganih pravi Đorđević³, da se jih v Srbiji največ ukvarja s kovaško obrtjo in da opravljajo

¹ Obravnavana tema o obrtni dejavnosti pri Ciganih v Sloveniji je del monografije, ki jo avtorica pripravlja za tisk. Gradivo je vzeto iz doktorske disertacije, v kateri je obsežena celotna kultura Ciganov v Sloveniji in nakazani problemi asimilacije slovenskemu prebivalstvu.

² Block Martin, 1936: *Zigeuner. Ihr Leben und ihre Seele*. Leipzig. Str. 102—103.

³ Đorđević Tihomir, 1933: *Naš narodni život*, knj. 7. Beograd. Str. 17—19.

to delo samo Cigani. Filipovič⁴ je ugotovil, da se le še neznamen del črnih visočkih Ciganov preživlja s kovaško obrtjo.

Cigani na Dolenjskem, ki izvirajo iz obmejnih hrvaških ciganskih plemen, pripadajo skupini kovačev. Iz tega ciganskega rodu so začele posamezne družine potovati tudi po slovenskih vaseh in so se preživljale večinoma s kovaškim delom. Predvsem so bila stalnejša prebivališča ciganskih družin v Beli krajini in drugod po Dolenjskem tesno povezana z njihovim kovaškim delom. O pojavu prvih družin iz rodu Ciganov kovačev govorijo tudi rojstni zapisi ciganskih otrok, ko je pri njihovih očetih, če so opravljali kovaški poklic, pripisano »Zigeuner Schmied« — Cigan kovač. Najstarejša taka opomba, kolikor je dosedaj znana, je bila zapisana v Črnomlju leta 1834 pri Matiji Hudorovcu.⁵ Za njim so bili do začetka 20. stoletja vpisani še tile Cigani kovači: leta 1868 Pavel Hudorovič v Hrastu pri Vinici; leta 1869 je vpisan ponovno v Ziljah, leta 1875 v gozdu pri Slamni vasi.⁶ Leta 1869 je v vas Grabrovec prišel kovač Mihael Hudorovič iz kraja Plemenitaž na Hrvaškem ter se leta 1874 preselil v Rosalnice. Leta 1870 se je pojavil iz Vrbovskega kovač Georg Udurovič v Slamni vasi. Leta 1873 je Vincenc Brajdič opravljal kovaško obrt v Rajnušah, leta 1877 se je preselil v Mokro polje.⁷ Leta 1875 se je ustavil kovač Juraj Hudorovič v gozdu pri Svržakih blizu Metlike.⁸ Leta 1882 je v Šahnu pri Kočevju omenjen kovač Johan Hudorovič, ki se je v teh krajih mudil še leta 1903.⁹ V Podzemlju se je leta 1883 pojavil kovač Franc Hudorovac.¹⁰ Kovač Johan Brajdič je leta 1884 omenjen v Šentjerneju. Istega leta je vpisan kovač Franc Brajdič v gozdu pri Gor. Gradišču v šentjernejski okolici;¹¹ leta 1885 Georg Hudorovac pri Dobljčah; leta 1886 Josef Kovačič v Mihovcu; leta 1888 Anton Brajdič v gozdu pri Dol. Mohorovec; leta 1889 Martin Hudorovac pri Kanižarici; leta 1891 Nikolaj Hudorovac v Preloki; leta 1894 Jožef Hudorovac v Krupi; leta 1895 Andrej Hudorovac pri Čudnem selu in leta 1910 Matija Brajdič v gozdu pri Potočni vasi.¹²

O omenjenih Ciganih kovačih v Beli krajini in po Dolenjskem bi menili, da so se v 19. stoletju in še v 20. stoletju ukvarjali z večino kovaškega dela na tem koncu Slovenije. Belokranjski kmečki gospodarji pač niso bili preveč zahtevni in natančni glede kovaških izdelkov, ker so uporabljali pri svojem delu bolj preprosta orodja in priprave. Belokranjci so govejo živino le redko podkovali. Obenem pa vemo, da so se tudi Cigani tega dela ogibali in redko podkovali kakšno govedo ali konja. Druge železne izdelke, ki jih je potreboval kmečki človek, so znali Cigani dobro izdelati. Trdina¹³ omenja, da so izvrstni kovači in da bi se lahko s tem delom preživljali, če bi si le omislili dobro orodje. Z dosedanjim orodjem morejo izdelati ali popraviti samo kako lopato, motiko, srpico in drugo preprostejše orodje in priprave.

⁴ Filipovič Milenko S., 1932: Visočki Cigani. Etnološka Biblioteka 16. Zagreb. Str. 11.

⁵ Rojstna matična knjiga (okrajšano RMK) Črnomelj od leta 1808—1836.

⁶ RMK — Vinica 1862—1906.

RMK — Preloka 1839—1900.

RMK — Metlika 1860—1879.

RMK — Metlika 1860—1879.

⁷ RMK — Šentjernej 1831—1884.

⁸ RMK — Metlika 1860—1879.

⁹ RMK — Kočevje 1870—1909.

¹⁰ RMK — Gradac 1871—1885.

¹¹ RMK — Šentjernej 1831—1890.

¹² RMK — Prečna 1890—1916.

¹³ Trdina Janez, 1957: Zbrano delo, knj. 10. Ljubljana. Str. 33.

Ciganska kovaška obrt na Dolenjskem je bila v preteklosti tesno povezana s prekupčevanjem konj in s tolčenjem kamenja na cesti. Vse tri pridobitne dejavnosti so se med današnjimi Cigani nekoliko omejile. Znani Cigani kovači so danes: Janko Hudorovac, Rosalnice; Mate Hudorovac, Coklovca gozd pri Semiču; Janko Hudorovič, Željne pri Kočevju in Martin Brajdič, Šmihel pri Novem mestu.

Mimo teh je še nekaj Ciganov-kovačev, ki se s kovaštvom ne ukvarjajo dosti, imajo pa še kovaško orodje doma.

Cigani kovači delajo in popravljajo tale kmečka orodja: motike, stare ali nove; kose, pri teh popravijo brado, ker se navadno večkrat zlomi; črtalo pri plugu; pri sekirah popravijo izrabljeno rezilo; železne vile, dleta, kosirje (pralice), vinjeke; klepec za klepanje kose; verige, zobe pri brani, razne dele pri vozu in kladiva za drobljenje kamenja.

Cigansko kovaško orodje obsega:

1. **Kladiva**; Cigani mu pravijo **batike**, **sviri**. Kladiva so različne velikosti in jih uporabljajo pri raznih večjih in manjših delih.
2. **Klešče**, cigansko **klišče**. Če imajo ciganski kovači večjo delavnico, uporabljajo klešče raznih velikosti.
3. **Težko kladivo**, imenovano **macola**¹⁴. To orodje rabi kovač za tolčenje razbeljenega železa.

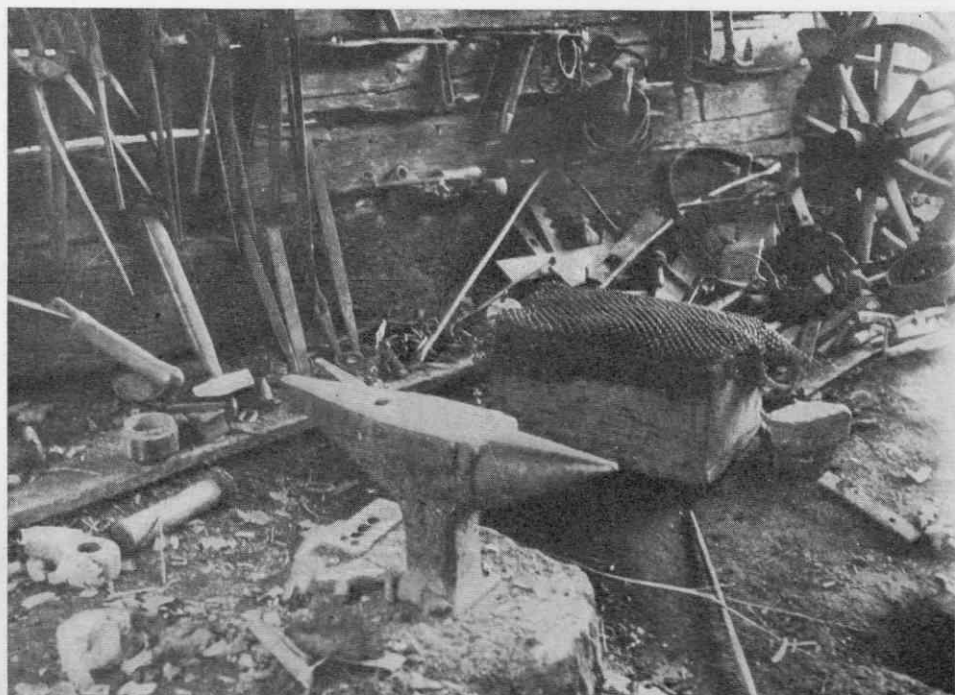
¹⁴ Pleteršnik M., 1894: Slovensko-nemški slovar, A—O, I. del. V Ljubljani. Str. 539.

Slika 1. Martin Jurkovič, kovač, Šentjernej na Dolenjskem

4. V zbirki kovaškega orodja je več vrst dlet, sekač in luknjač ali prebijač.
5. Starejši kovači, ki so naseljeni že dolgo let, so si oskrbeli tudi stiskalo na vijak, to je t. i. š r a u f š t o k. Ta priprava kovaču omogoča boljšo obdelavo predmeta, tako lahko ga trdneje privije in ga veliko lažje brusi.
6. Poglavitno kovaško orodje je n a k o v a l o, cigansko m o n i ali a m b o s (to ime so si prisvojili iz nemščine). Po velikosti ločimo dvoje nakoval: majhno nakovalo, ki ga kovač zabije v zemljo, ter veliko, ki je nasajeno na lesenem podstavku ali večjem tnalu in je navadno postavljeno stalno na istem prostoru v kovačnici.
7. M e h, cigansko p i š ó t, kovač izdelava sam. Ta priprava za pihanje ognja je ovalne oblike, proti prednjemu koncu se hitro zožuje. Meh sestavljajo tri lesene ovalne deske: zgoraj, v sredini in spodaj. Te deske dajejo mehu obliko. Na zgornjo in spodnjo osnovno ploskev je okrog in okrog pribita usnjena koža. Ta usnjeni del se pregiba, zato mora biti napravljen iz več kosov; naguban je kakor harmonika. Najboljše usnje za meh daje kozja koža, obrnjena z dlako navznoter. Spodnji leseni del ima izvrtano luknjo za dovajanje zraka. Prednji del je zožen najprej v širšo leseno cev, nato v ozko pločevinasto okroglo cev, ki vodi skozi v i g n j o v žerjavico.
- Tudi oglje, cigansko a n g a r a, si ciganski kovač pripravi sam. Postavi si kopo blizu doma ali celò na dvorišču. Zložena je iz daljših polen, nametanih v krogu do vrha. Ogenj zakuri v notranjosti kope, nad ogenj pa doda še nova polena. Drva počasi gorijo in se spreminjajo v velika goreča polena, ki ne smejo pogoreti v navadno drobno žerjavico. Še preden se to zgodi, mora kovač politi gorečo kopo z

Slika 2. Notranjost kovačnice, Janez Hudorovac, Semič — Bela krajina

vodo, da ogenj ugasne in se goreča polena ohladijo. Vroče oglje pograbi z grabljami na kup in ga pusti čez noč napol v zemlji; po vrhu ga pokrije z listjem, da oglje postane trše, to poveča njegovo kvaliteto pri gorenju. Cigan napravi majhno kopo, zato je oglje hitro kuhano. Ker ciganski kovač noče imeti oglja v zalogi, ga pripravlja vedno sproti. Kako in kje bo dobil les za kopo, se Cigan nikoli ne vprašuje. Navadno si napravi hišo ob robu gozda in blizu vasi. Drva za oglje si nabere v gozdu, ki mu je najbližji. Kdaj pa kdaj so Ciganu pomagali dobiti drva celó kmečki gospodarji. Cigani so že v preteklosti delali oglje najraje iz slivovega lesa, ker je baje najboljši. Zato se je večkrat zgodilo, da je kmečki gospodar, če se mu je kakšno slivovo drevo posušilo, povedal Ciganu, da je drevo posekal. — Danes delajo Cigani kovači oglje najpogosteje iz bukovih in kostanjevih drv; v nujni potrebi pa uporabijo vsak les, ki jim je na voljo.

Kovaško delo potujočega Cigana se nekoliko razločuje od dela naseljenega Cigana. Ko se tak potujoči kovač nekje ustavi, si postavi šotor v taborišču in namesti vse priprave za kovanje. Najprej napravi na določenem mestu jamico v zemljo, natrosi nekaj oglja vanjo in zakuri. Zraven postavi meh, ki razpihuje ogenj, in nakovalo. Meh namesti med dve palici z rogovilami na zgornjem koncu; na njiju je položena palica. Zadnji del meha stoji približno meter visoko od tal, vzdiguje ga dolga palica, privezana na meh. Palica je prislonjena na nakovalo, da kovač sam razpihuje ogenj. Meh se s prednjim koncem poševno nagiba k ognjišču. Cev iz meha je izpeljana do ognja skozi odprtino v i g n j e , to je stene iz blata, visoke približno dvajset centimetrov in polkrožne oblike.

Slika 4. Prižgana kopa za oglje, Janko Hudorovac, kovač, Rosalnice pri Metliki

Ime vignja, ki pri dolenskih Ciganih pomeni blatno majhno steno pri ognjišču, razlaga Pleteršnik¹⁵ s pomenom ognjišče, vigenjc. Omenja tudi cigansko besedo »vigna, vignja«, kar označuje ognjišče in kovačnico. Isti pomen ima tudi madžarska beseda »vihnye, vinnye«.

Ognjišče, kjer gori ogenj, imenujejo dolenski Cigani ježa, torej ne vignja. Navadno kuje ciganski kovač pri nakovalu sedé, čepé ali klečé.

Naseljeni ciganski kovač ima bolj urejeno kovačnico. Imenuje jo kovačenca. V svojem ciganskem narečju dolenski Cigani nimajo posebnega izraza za njo. Sedanje ime za kovaško delavnico so privzeli najverjetneje šele v naših krajih, medtem ko so svoj izraz za kovača imeli že pred naselitvijo: v ciganskem jeziku mu pravijo harči.

V kovačnici ima Cigan postavljen meh in ognjišče na višjem podstavku, približno meter od tal. Ognjišče je napravljeno na štirih stebričkih. Zgornja ploskev je zidana. Sredi nje je majhna vdolbina za ogenj. Meh je v zadnjem delu ognjišča postavljen tako, da njegova cev sega skozi vignjo do žerjavice. Dolga palica za stiskanje meha je obrnjena proti ognjišču, da kovač sam goni meh. Včasih so to delo opravljale ženske. Gonilno palico za razpihavanje žerjavice imenujejo puhalo. Nakovalo je pri naseljenih Ciganih veliko večje in težje. Postavljeno je na tnalu, visoko od tal, da kovač ob njem kuje stojé.

Kovaška obrt je v družini strogo patriarhalna. Za umrlim starim kovačem opravlja njegovo delo naprej eden izmed članov družine, toda v drugem kraju. Po davni šegi

¹⁵ Pleteršnik, 1895, P—Ž, II. del, str. 768.

Slika 3. Kovaški meh z vignjo, Janko Hudorovac, Rosalnice pri Metliki

Ciganov iz rodu kovačev je prepovedano vsako bivanje ali kovaško delo na tistem mestu, kjer je umrl prejšnji kovač. Bivališče in kovačnico morajo po njegovi smrti uničiti, sežgati. Zgodi se, da se bolnik boji takega uničenja imetja še v času njegove bolezni. Zato največkrat izrazi željo in prošnjo, da bi tega ne naredili v zadnjih trenutkih njegovega življenja, temveč naj kovačnico podrejo šele po njegovi smrti. Še zlasti pomembna so verovanja o kovaškem orodju. Kovaška obrt nasploh zbujajo pri ciganskih družinah spoštovanje in ugled. Posebno orodju pripisujejo veliko veljavo in pomen; z njim so namreč v zvezi nekatere prepovedi, ki jih morajo upoštevati posebno ženske. Pred vsem drugim je nakovalo najpomembnejše v kovaški delavnici. Na nakovalo sme kovač položiti samo kladivo, nikakor pa ga ne sme polivati z vodo. — Ženski je strogo prepovedano sedeti na nakovalu. Še posebej so pozorni, da ga ženska nima priložnosti prekoračiti; to velja tudi za klešče, kladivo in konjsko opremo. Če bi ciganska ženska to napravila, kovač ne bi imel sreče pri delu. Prav tako mislijo, da kovač ne bi imel sreče, če bi otrok nakovalo zmočil s svojo vodo ali ga še onečedil z blatom. Taka verovanja glede kovaškega orodja so znana med ciganskimi kovači še danes. Spoštujejo jih prav tako kakor njihovi predniki in jih varujejo kot rodovno izročilo in skrivnost.

Slika 5. Ignac Baranja, kovač, Mali Šalovci, Prekmurje

V Prekmurje se je naselila z Madžarskega manjša skupina Ciganov kovačev. Ti so bili prvi naseljenci blizu vasi, kjer so si postavili kočje in kovali ter popravljali poljedelsko orodje okoliškim kmetom. Tako je bil Cigan kovač prvi naseljenec v Cernelavcih in prav tako na Pušči, v največjem prekmurskem ciganskem naselju. V Gornjih Črncih živi Jože Baranja, star že 80 let, ki se spominja, kako sta z očetom kovala verige, žeblice, zobe pri brani in popravljala razno kmečko orodje. Tudi v Vadarcih so bili Cigani kovači; delali so verige in jih nosili prodajat v Gradec.

V Šalovcih ima starejši Cigan kovačnico, ki v njej še kuje. Kovaške obrti se je naučil pri očetu. Poleg drobnega orodja ima še tele priprave: mehova, ki sta precej manjša, kakor je npr. meh dolenjskega Cigana kovača. Oblika in konstrukcija kovaškega meha je pri obeh ciganskih rodovih ista. Ognjišče je vzdignjeno od tal. Nakovalo je veliko, težko približno osemdeset kilogramov, ter postavljeno na podstavek. — Tudi v Sotini je še kovač, ki kuje in popravlja kmečko poljedelsko orodje. To je Jurij Šarkezi, ki se je priselil iz Monoštra. Kovaška dela zna opravljati tudi Jože Šarkezi v Serdici.

Omenjeni Cigani kovači so v Prekmurju edini, ki se še ukvarjajo s to obrtjo. V splošnem pa so kovaško delo precej opustili, predvsem mladi, ti menijo, da je to manjvredno opravilo.

Svedrarji — limarji

V skupino svedrarjev — limarjev sodi rod Olahov v Dolgi vasi pri Lendavi. Živijo ločeno od drugih prekmurskih Ciganov in se z njimi skoraj ne družijo. Njihove rodovne posebnosti so vidne v mnogih rečeh; med drugim moramo omeniti tudi izdelovanje svedrov in jih prav zaradi te obrti uvrščamo v posebno skupino. Še v prejšnjem stoletju so moški rodu Olah vsi opravljali to obrt. Današnji rod pa je izdelovanje svedrov popolnoma opustil in se oprijel drugih opravil. Svedre zna delati samo še eden, toda še ta raje potuje poleti z vozom in konjem po Štajerskem in Hrvaškem ter pobira cunje in staro železo. Organiziral si je trgovino z različnimi podjetji, ki jih po dogovoru oskrbuje s takim materialom. Mimo tega napravi na takem potovanju tudi kak sveder, ker nosi orodje s seboj. To so: klešče, cigansko kljasta te; kladivo, cig. čokano; meh, cig. pišot; nakovalo, cig. kovanca; pila, koks, jeklo in majhen meh. To je tako imenovani taborski meh. Priprava je majhna, ima štiri noge in je postavljena na pol metra visokem podstavku; sredi tega napravi kovač ogenj, ki ga razpihuje tako, da postavi pod njim meh na nožni pogon.

Izdelki te obrti so svedri raznih velikosti. Sami Cigani pravijo svedru v svojem narečju svrdalo. V ciganskem jeziku pa pomeni sveder sviri, boldini.^{15a}

^{15a} Uhlik Rade, 1947: Srpskohrvatsko-ciganski rečnik. Sarajevo, str. 156.

Brusači — žlajfarji in dežnikarji

O posebni skupini Ciganov brusačev na Dolenjskem ne moremo govoriti, ker jih nimamo. Raziskane rodovne skupine tega dela ne opravljajo. Zabeležili smo sicer brusača v Željnah, vendar se je priselil z Gorenjskega iz rodu Rajhardov. Brusi nože in druga rezila ter popravlja dežnike.

Z izdelovanjem in popravljanjem kotlov se dolenski Cigani prav tako ne ukvarjajo. Zato je podatek Stanka Vurnika v Stanojevičevi enciklopediji¹⁶ precej dvomljiv. V starejši literaturi, v kateri so Cigani v Sloveniji kakorkoli omenjeni, nikjer ne zasledimo kotlarjev.¹⁷

Delo brusačev ni naporno, pač pa je združeno s potovanji po bližnjih in daljnjih krajih. Prekmurški ciganski brusači so potovali po vsej Sloveniji. V svoje stalno bivališče so se vračali šele po treh ali štirih mesecih. Navadno je spremljala brusača žena, kar je bilo zelo pomembno za njuno delitev dela. Mož je brusil ali popravil dežnike, žena pa je zbirala predmete, ki so jih ljudje dajali v popravilo, in skrbela za hrano. Po vaseh so posebno v preteklosti težko pričakovali ciganskega brusača, ker ni nihče drug znal tako dobro brusiti. Nekateri vaščani so mu kar sami

¹⁶ Vurnik Stanko, 1925: Cigani. St. Stanojevič: Narodna enciklopedija, knj. I. Zagreb, str. 383.

¹⁷ Trdina, 1957, str. 5—51.

Ogrin Franjo, 1922: Slike iz Belokrajine. Ljubljana, str. 30—37.

Slika 7. Brus gorenjskih Ciganov Rajhardov — Rečica pri Bledu

prinašali izrabljene nože in polomljene dežnike. Ciganski brusar je poleg tega tudi popraviljal in krpal kuhinjsko posodo.

Današnji Cigani, kolikor se še ukvarjajo s tem delom, so prav tako spretni in pravi mojstri pri tem opravilu. Pri delu se navadno namestijo na dvorišču, na vrtu, sredi vasi ali na ulici z orodjem zraven sebe. Lonce in sklede krpajo z aluminijevo ploščo. Pri tem delu potrebujejo le kladivo in žebličke. Cigan posodo najprej pregleda in ji odmeri krpo iz aluminijaste plošče; to prebode, vtakne vanjo žebliček ter ga zakuje v pripravljeno aluminijasto ploščico, ki jo položi na poškodovani del posode. Žebliček mora zakovati na obeh straneh aluminijaste krpe. Če je luknja v posodi večja, dá aluminijasto zaplato na zunanjo in notranjo stran, jo zakuje in potolče ob robovih. Cigan ima za brušenje nožev, škarij in britev brus na kolesih, da z njim lahko potuje. Pred nekaj desetletji so bili brusarji premožnejši, saj so brus prevažali na vozu s konjem. To je bilo zelo ugodno za daljša potovanja po Sloveniji, predvsem iz ene pokrajine v drugo. Nekateri Cigani so hodili brusiti tudi po Avstriji. O današnjih brusarjih vemo, da so taka dolga potovanja precej opustili. Starejši brusarji ostajajo doma in opravljajo svojo obrt le še po bližnjih vaseh in v Murski Soboti. Na Pušči živi samo še en brusar, ki potuje poleti skoraj po vsej Sloveniji.

Pri svojem delu uporablja brusar dokaj preprost brus. Njegovo orodje je napravljeno kot pokončen zaboj, ki ima spredaj dve nogi, zadaj dve večji kolesi. Ob straneh sta pritrjeni dve daljši ročici. Kadar brusar premika brus, prime za ročici, vzdigne z njima prednji del in premika pripravo na kolesih naprej. V zadnjem delu je pri vrhu brusa natakajeno veliko leseno kolo, ki je vezano z jermenom na brusni kamen. Na drugi strani kolesa mora biti na palici pritrjena pločevinasta posoda za vodo, da se z njo poliva brusni kamen. Prednji del lesenega zaboja zapirajo vrata. V notranjosti hrani brusar vse potrebno orodje in material, ki ga potrebuje pri delu. Brus izdelava mizar, ki ga včasih po želji naročnika tudi nekoliko okrasí. To so sicer redki primeri, vendar jih tu in tam vidimo. Ponavadi je brus okrašen na prednjem delu, kjer so vrata. Motiv si izmisli mizar; morebiti predstavlja le okrasne vijuge, ali stilizirane rastlinske liste, cvetove in kroge.

Na zadnjem delu brusa imajo nekateri brusarji pritrjeno tudi desko z brusarjevimi imeni. Brušenje rezil ni zahtevno delo, saj vse delo lahko opravi brusar sam. Pri delu drži predmet v rokah in brusí, z nogo pa poganja brus.

Za popravljanje dežnikov potrebuje Cigan najmanj orodja. S seboj nosi nekaj sukanca, krpe, žico in klešče.

Gorenjski Cigani se tudi nekoliko ukvarjajo z nekaterimi storitvenimi obrtni. Najbolj znani so kot brusarji in dežnikarji. Z brusom, imenovanim šla j f c a j g o, potujejo po Sloveniji, predvsem po Primorskem. Brusijo nože, škarje, britve in drugo orodje. Brus je na kolesih, da ga lahko premikajo. Po ustnem pričevanju starejši brusarji brusov še niso imeli na kolesih, vse priprave za brušenje so nosili v leseni pripravi na hrbtu.

Brus današnjih ciganskih brusarjev na Gorenjskem ima skoraj enako obliko kakor brus prekmurskih Ciganov. Tudi ta brus je nekoliko olepšan, seveda po zaslugi izdelovalca mizarja. Pri vseh opazimo profilirane stebriče ob straneh. Veliko kolo, ki ga brusar vrti z nogo, obrača brusni kamen. Za brušenje raznih rezil ima brusar različne brusne kamne. Tako ima npr. poseben kamen za škarje, drugačnega za nože in britve. Poleg tega uporablja še polirno okroglo ploskev, kos polsti in smirnov prah.

Jože Rajhard iz Podkočne ne uporablja starega brusa na kolesih; kupil si je namreč ročni brus, katerega vrti z roko. Ta brusač poleti še stalno potuje z vozom in konjem po Sloveniji.

Gorenjski ciganski brusači popravljajo tudi dežnike. Material, ki ga potrebujejo pri tem delu, kupijo. Orodje je enako kot pri prekmurskih ciganskih dežnikarjih. V zadnjem času se s tem delom veliko več ukvarjajo kakor z brušenjem rezil.

Mazači ilovnatih in cimpranih hiš

Med poklici, ki so jih Cigani opravljali na Madžarskem, je omenjeno v poročilih tudi mazanje blatnih sten pri preprostih lesenih hišah.¹⁸ S tem delom so se ukvarjali predvsem tisti Cigani, ki niso bili godbeniki. Večje število Ciganov — mazačev hiš se je naselilo tudi v Prekmurju. Zato zasledimo v prejšnjem stoletju po Prekmurju veliko delavcev iz te ciganske skupine. Po ustnem pričevanju je bil neki Cigan Balaš znan v Prekmurju kot izvrsten mazač blatnih sten pri hiši. Prekmurski kmečki ljudje so za to delo redno najemali Cigane, ki so včasih težko opravili vsa naročena dela v dogovorjenem času. Nekateri kmečki gospodarji so Ciganom dajali celó aro, samo da so jim prišli naredit. Mnogokrat se je zgodilo, da mazač še ene hiše ni končal, ko je imel že delo za več drugih.

Pri mazanju hiš je bil Cigan zaposlen ves dan, hrano pa mu je žena prinašala na stavbišče. Cigani so mazali zunanje in notranje stene hiše in strop na podstrešju, ciganske žene pa so mazale notranjost kmečke peči.

Za mazanje je bilo potrebno najprej pripraviti blatno zmes, ki jo Cigani imenujejo č i k. Pravijo, da je najboljša zemlja za blatno malto tista, ki jo zrine iz svojih podzemeljskih rovv krt na površino. Če mazač take zemlje ne more dobiti, potem nakoplje navadno zemljo, ki je v bližini gradbišča. V pripravljeno zemljo zameša zrezano žitno slamo in nekaj vode. Cigan mora snov mesiti z golimi nogami toliko časa, da drobno zrezane slame ni videti nikjer na površini blatne zmesi. Dobro premešano blatno malto si Cigan nosi k hiši in jo prične nametavati na steno. Meče jo z roko in istočasno steno gladi z leseno ovalno desko, imenovano t i b l o. Tako mazač omeče vse štiri stene zunaj in znotraj. Nazadnje mora ometati še tla, imenovana p l a f o n, na podstrešju. Pri kmečkih hišah, posebno še pri ciganskih, je bil ta blatni omet velikega pomena. Z blatnim ometom so hišo zavarovali pred zamakanjem, ker je bil strop napravljen zgolj iz lesenih desk; po drugi strani je bila tako ometana hiša tudi toplejša.

Ciganske žene so še v bivši Jugoslaviji hodile v kmečke hiše mazat peči znotraj. Za to oblogo peči je bila potrebna blatna zmes iz zemlje in drobnih plev. Vso to mešanico je Ciganka še dobro premešala in si napravila blatno malto. Potem je zlezla v peč in vzela s seboj luč in malto, da je z njo premazala vso notranjost peči. Za opravljeno delo je ponavadi dobila jesti in piti ter nekaj moke, masti, mesa in drugih kmečkih pridelkov.

Prekmurski Cigani so danes mazanje hiš popolnoma opustili. To delo opravljajo le takrat, kadar si sami naredijo leseno hišo.

¹⁸ Dery Gyula, 1908: A Ciganyok Europaban. Budapest, str. 46.

Pomembna je tudi ugotovitev, da Cigani, ki so opravljali mazanje ilovnatih sten, sestavljajo posebno skupino. Cigani sami menijo, da so najbolj zaostali med njimi. Značilno je, da se je tudi prekmurski domačin ogibal tega dela. Čeprav je to delo tako umazano, so ga Cigani radi delali, ker so veliko zaslužili.

Drobilci kamenja

Ročno drobljenje kamenja je delo, ki so se ga dolenjski Cigani oprijeli še v prejšnjem stoletju. Gramoz so tolkli tudi kovači, kadar niso kovali. V prvih desetletjih 20. stoletja so ljudje menili, da znajo Cigani samo kamenje tolči. V tistih letih je bilo opravljenih več zapovrstnih akcij, da bi Cigane naselili v določenih krajih. Zato so posebno v tridesetih letih našega stoletja tedanja glavarstva in občine na Dolenjskem pospeševale in iskale Ciganom delo v kamnolomih. Tako je npr. novomeško glavarstvo izdalo uradni razglas občinam, naj sporoče kamnolome iz svojih krajev. Značilno je tudi, da so popisi Ciganov v tistih letih vsebovali njih poklice. Popisovalci so napisali skoraj v vseh primerih samo en poklic in sicer: delavec, tolče gramoz. O delu Ciganov v kamnolomih je iz teh časov več podatkov. Na območju Ruperč vrha je leta 1927 in 1928 drobilo kamenje več ciganskih družin. Naslednje leto (1928) je bilo več ciganskih družin Brajdič in Hudorovac zaposlenih pri podjetniku Meglič-Andoljšku, ki je trgoval z gramozom v dolenjski Nemški vasi.¹⁹ Zaposlenost Ciganov v kamnolomih je bila le začasna. Samo delo je terjalo, da so Cigani kraje večkrat menjavali. Tako so se morali prav zaradi tega seliti iz kraja v kraj. Kadarkoli so se dogovorili za tako delo z delodajalcem, je odšla vsa družina v tisti kraj in si postavila šotor v najbližjem gozdu.

Leta 1928 so Cigani na območju občine Toplice napravljali gramoz v Uršnih selah, Gor. Gradišču, Strmovljah in Vavti vasi. Bilo je zaposlenih okrog 53 Ciganov. To so bili povečini Brajdiči; iz drugih rodbin so bili le pociganjeni Jakob Rataj in tri žene iz rodu Hudorovac. Isto leto so Cigani pripravljali gramoz tudi v Črmošnjicah. Občinsko pot Ribnik-Črmošnjice je popravljalo 21 Hudorovcev s svojimi otroki.²⁰ Gramoz so Cigani napravljali tudi v Prečni. Iz tega kraja so se večkrat selili v občino Toplice, seveda samo začasno, da so lomili in tolkli kamenje za posipanje cest. Leta 1930 so zaslužili po 40—60 dinarjev na dan. Ostali so na delu toliko časa, kolikor jim je dovolila pristojna občina s pogodbo. Leta 1930 je poročal cestni nadzornik za Novo mesto II, da je zaposlil v kamnolomu »Poganci«, ki je bil lastni Josipa Matka iz Gotne vasi, 27 Ciganov Brajdičev z otroki in ženami. Cestni nadzornik za Novo mesto I je imel zaposlenih 23 Ciganov na cesti Nemška vas—Kačje ride.²¹

¹⁹ Popisi Ciganov: br. 1260 — 27. 10. 1927 (Ruperč vrh);

br. 1194 — 26. 9. 1928 (Ruperč vrh);

Poročilo župana Trebnje — 28. 9. 1928. (Arhiv o Ciganih, Dolenjski muzej, Novo mesto).

²⁰ Popisi Ciganov: br. 1879 — 27. 11. 1928 (Toplice);

br. 1657 — 28. 11. 1928 (Črmošnjice); (Arhiv o Ciganih, Dolenjski muzej, Novo mesto).

²¹ Popisi Ciganov: št. 57 — 20. 8. 1930 (Novo mesto I);

št. 49 — 20. 8. 1930 (Novo mesto II);

in popisni listi Ciganov do l. 1935 (Arhiv o Ciganih, Dolenjski muzej, Novo mesto).

Nekatere občine niso mogle zaposliti Ciganov v kamnolomih, vendar so na poziv glavarstva iz Novega mesta le iskale take kraje, kjer bi mogli pridobivati gramoz. Tak kraj je bil npr. kamnolom pri Otočcu; menili so, da bi imela ena ciganska družina vse leto delo pri gramozu. Tako je občina priporočila Miha Jurkoviča, ki je že napravljaj gramoz v tem kraju.

Leta 1931 so Cigani v občini Toplice bolj ali manj stalno pripravljali drobno kamenje za posipanje cest v kamnolomu Strmole, ki ga je prodajal Matija Kren iz Vavte vasi. V tem kamnolomu so bili zaposleni Cigani že dalje časa, vendar so se jih ljudje branili, ker niso bili pristojni v ta kraj. Cigani so napravljali gramoz tudi pri vasi Gorenja Straža in še v nekaterih drugih manjših kamnolomih.

Dolenjski Cigani so pri tolčenju kamnja in pripravljanju gramozu resnično dobri delavci. Delo sicer ne zahteva veliko zmožnosti, vendar je potrebna neka spretnost s kladivom; drobilec mora namreč kamen razdrobiti hitro in brez večjega napora. Poglavitno in edino orodje je kladivo, ki mora biti jekleno. Če uporablja drobilec kladivo pri delu že dalje časa, postane odebeljeno na konceh. Cigani uporabljajo za drobnejše kamenje manjše kladivo; za debelejši gramoz je večje in težje kladivo, ki ga imenujejo *macola*. Cigani kupijo *macolo* le redkokdaj, ker jo zna izdelati vsak ciganski kovač.

V ciganski družini tolčejo kamen moški in ženske ter napol odrasli otroci. Ker so kamnolomi v raznih krajih, precej oddaljenih med seboj, je ciganska družina večkrat daleč od svojega bivališča. Zato se Cigan, ki prevzame tako delo, navadno s svojo družino začasno odseli; le najpotrebnejše imetje naloži na voz, vpreže konja in se odpelje na delo.

Slika 8. Cigan iz rodu Hudorovič v Kočevju drobi gramoz

Današnji mlajši rod Ciganov delo v kamnolomih in na cesti odklanja, ker misli, da je manjvredno; drugi poklici in zaposlitve v tovarnah pomenijo Ciganu večjo vrednoto in boljši položaj v naši družbi. Nekateri ciganski starejši gospodarji delo na cesti tudi opuščajo, ker so si kupili par dobrih konj in voz; gramoza ne pripravljajo več, temveč ga le vozijo. V Beli krajini sta znana dva prevoznika Cigana. Miha Hudorovac živi v Dobravicah, Luka Hudorovac pa v gozdu ob poti, ki pelje v Lokve pri Črnomlju.

Pletarji

Obrtna dejavnost pletarjev je med današnjimi Cigani razmeroma mlada; razvila se je le v nekem naselju. Iz raziskanih podatkov sicer vemo, da so pletli posode že prvi ciganski naseljenci še v tisti dobi, ko so se priseljevali z Madžarskega. Bilo je nekaj pletarjev v teh krajih, toda ne veliko. Po ustnem pričevanju je znano, da je živel v Borejcih neki Ignac Cener, ki je pletel košare kmetom. Kaj več podatkov o tej obrtni dejavnosti v 19. stoletju ni bilo mogoče dobiti.

O pletarski obrti pri Ciganih v Borejcih vemo šele po drugi svetovni vojski, ko se je tega dela oprijelo več Ciganov v tem naselju in v Vanči vasi. Cigan, ki živi v tem naselju, se je naučil pletenja, ko je prebijal kazen v zaporu. Ko se je vrnil, je naučil še druge. Pletarji iz omenjenih ciganskih naselij pletejo za podjetje Agromerkur v Murski Soboti. Cigani pletejo košare zelo spretno in hitro. Lažja dela, kakor je pripravljanje šib in začetek osnove posode, opravljajo ženske.

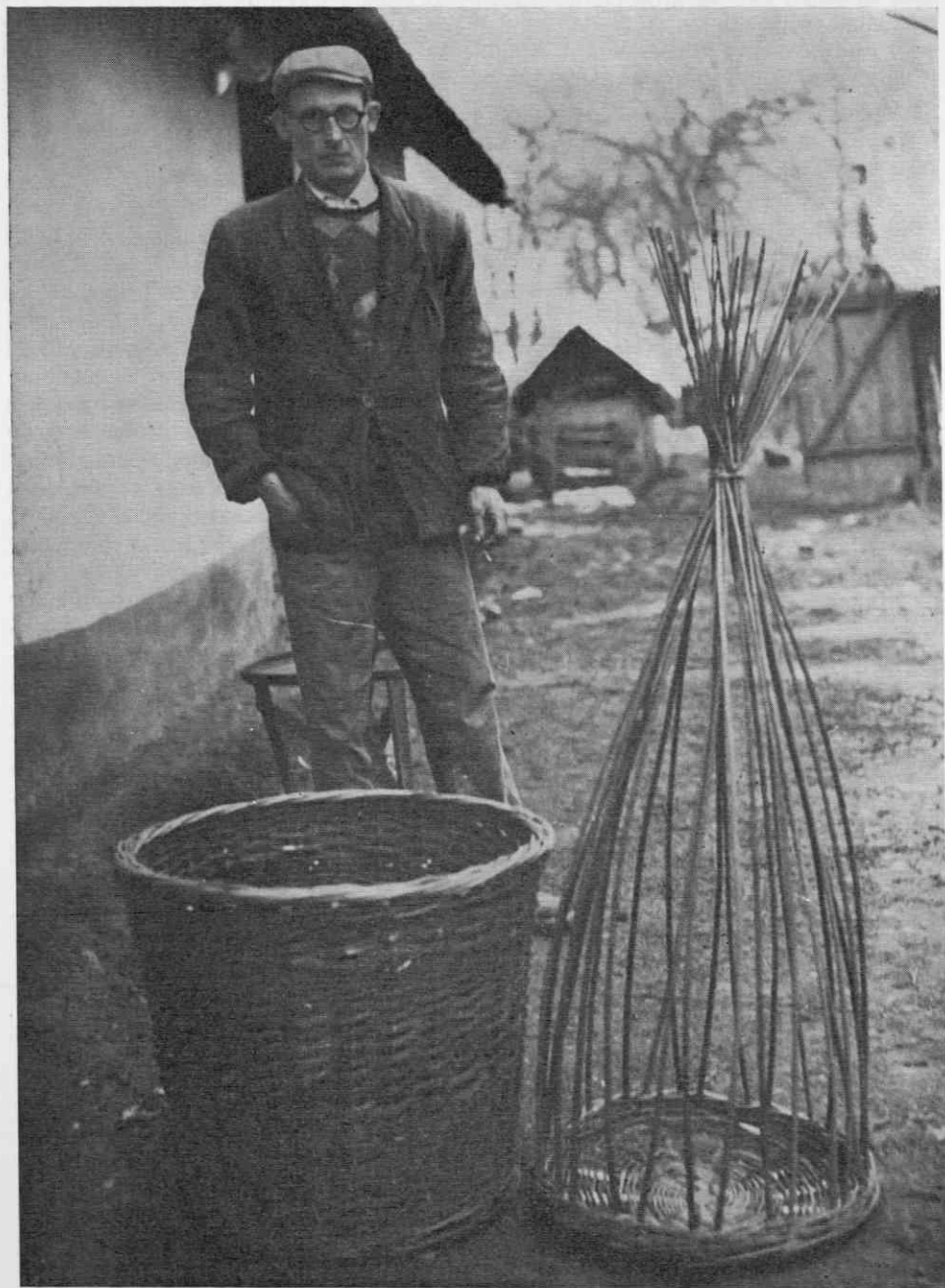
Pletejo: košare za perilo, »peskè« — to so košare za pse; in košarice za cvetlične lončke. V zadnjem času izdelujejo »balone« za velike okrogle steklenice, kovčke za šampanjec in košarice za majhne pse.

Balane pletejo iz zelenih vrbovih šib, kovčke za šampanjec iz šib in viter. Za te izdelke so šibe očiščene in skuhanе, ker jih šele take lahko uporabijo za pletenje. Košarice za pse delajo iz oguljenih kuhanih šib. Za vse izdelke imajo na voljo modele, razen za balon, ta model so si Cigani napravili sami.

Pletar potrebuje za začetek pletenja vrbove šibe in sicer dvakrat po štiri ali enkrat štiri in enkrat tri. Te šibe so nekoliko daljše, kakor je njihova navadna dolžina, potrebna za stranično pletenje. Dno plete pletar brez modela. Najprej razcepi štiri šibe v sredini in skoznje potegne pravokotno nanje druge tri. Tako napravi križ iz uporabljenih šib. Potem razkriža sredino z dvema šibama in napravi tako imenovano srce. Te temeljne šibe sedaj nekoliko upogne in jih razporedi kot sončne žarke. Na izdelano osnovo plete od leve proti desni tako, da postavlja eno šibo zgoraj, drugo spodaj; pri vsaki osnovni šibi doda novo in veže drugo z drugo. Okroglo dno je tako veliko, kakor ga je pletar določil s pripravljeno osnovo. Okrog dna splete z dvema šibama še rob, ki z navzkrižnim pletenjem dokončuje zadnjo vrsto.

Preden pletar začne plesti valjaste stranice, mora nastaviti močnejše šibe, ki oblikujejo pokončno podlogo. Te šibe imenujejo št a f e l n e in jih je osemindvajset. Štafelni morajo biti močni, zato uporabi pletar zanje šibo amerikanko ali konopljenko. Spodnji rob okroglih stranic napravi s tremi ali štirimi šibami. Če plete s tremi, potem pretika dve zunaj, eno znotraj. Če pa ima štiri šibe, plete z dvema zunaj in

Slika 9. Rudolf Horvat, pletar, Vanča vas, Prekmurje

z dvema znotraj. Ko pride štirikrat okoli, sklene rob, nato vstavi model. Stranice plete z eno ali več šibami. Če plete z eno šibo, jo vtika pri vsaki pokončni šibi, ovija jo izmenoma zunaj in znotraj. Če jemlje po dve šibi, ju vtika pri vsaki pokončni šibi, nato ovije, potem plete poševno. Če hoče pletar plesti stranice v vodoravni smeri, mora vtikati šibe drugo za drugo, prejšnje pa istočasno ovijati za dve do tri pokončne osnove naprej in jih skleniti. Plete od leve proti desni. Blizu vrha uporablja tanjše šibe, ker z njimi dokončuje stranični valj. Najprej napravi spodnji rob — k i m o. Vrhni rob konča s štafelni, ki so ostali višji, kakor je pleteni balon. Posoda ima dva ročaja, narejena prav na vrhu roba.

Pokrov balona se plete na isti način, vendar po modelu. Spodnji rob pokrova je ojačen enako kakor rob balona. Baloni so navadno visoki po pol metra; zgornji premer je 52 cm, spodnji 42 cm. Višina pokrova je 32 cm; širina spodnjega roba 46 cm. Orodje, ki ga pletar uporablja pri pletenju, je: kladivo, škarje za obrezovanje šib in šilo, ki z njim pripne dno na desko v začetku pletenja.

Kovčki za šampanjec so veliki $32 \times 16 \times 9,5$ cm. Tehnika pletenja je ista in vrsta šib tudi, le da mora te kuhati dve uri in jih oguliti.

Košarice za pse so polkrožne oblike. Po desetih centimetrih pletenja križa štafelne, da dobi prazne kvadrate kot okras. Rob je enak kot pri balonu. Dolžina košarice je 42 cm, širina 30 cm, višina 20 cm.

Prekupčevalci konj

V 19. stoletju so se dolenjski Cigani močno ukvarjali s prekupčevanjem konj po semnjih. Tako so bili nekateri med njimi znani po vsem Dolenjskem. Celo v matičnih knjigah so imeli zapisan ta poklic. Cigan Vincenc Brajdič je imel v matični knjigi leta 1888, ko je bil vpisan kot oče otroka Polaviusa, zapisano označbo »Zigener, Pferdehändler«.²²

Trgovina s konji je Ciganom prinašala precej dobička, ker so Cigani največkrat kupili mršavega, povrhu navadno tudi starega in izčrpanega konja; plačali so zanj zelo malo denarja. Podnevi so imeli takega konja v taborišču, ponoči pa so ga gonili na pašo v deteljo ali v žito, ki je pripadalo kakšnemu bližnjemu kmetu. Ker so konja tako dobro hranili, je kmalu postal živahnejši in seveda bolj rejen. Po nekaj mesecih so ga lahko prodali za lepe denarje. Navadno je Ciganov konj imel še kakšno hibo ali bolezen. Te so prekupčevalci hitro odpravili, bolezen pa vsaj začasno ozdravili; ob kupčiji je bil konj videti zdrav. Tudi nadušljive konje so Cigani kupovali in jih prodajali naprej kot zdrave. Tak sposoben vrač je bil Cigan kovač v Svržakih nad Metliko, ki je predvsem odpravljal konjem naduho. Kolikor smo mogli raziskati, je omenjeni kovač resnično zdravil nekatere lažje bolezni pri konjih.

²² RMK — Šentjernej 1883—1899.

Te podatke pa obravnavamo v drugem poglavju. Omeniti pa moramo še sposobnost teh konjskih prekupčevalcev, kako spretno so znali zamenjavati svoje konje za druge, boljše in mlajše.²³

Cigani, ki so imeli svoje konje, so bili stalno pod nadzorstvom oblasti. Ne samo to, celo preganjali so jih zaradi konj, tako avstrijske oblasti v 19. stoletju, kakor glavarstva v bivši Jugoslaviji. Pogosto se je namreč dogajalo, da so Cigani prodajali ukradene konje. Z odredbo kr. b. uprave v Ljubljani je bilo dne 22. oktobra 1931²⁴ odrejeno, da naj orožniki bolje nadzirajo živinske potne liste Ciganom in jim zaradi veterinarskih in policijskih vzrokov prepovedujejo voditi njihove konje na sejmišča. Z drugo odredbo z dne 8. junija 1935²⁵ so bili ponovno določeni predpisi o izdajanju živinskih potnih listov Ciganom.

Med današnjimi dolenjskimi Cigani je znanih le še malo konjskih prekupčevalcev in prav tako malo lastnikov konj. Splošno znan je Franc Hudorovac, invalid iz prve svetovne vojske, v Drenovcu pri Vinici, ki s konji še prekupčuje. V enem letu tri do štirikrat zamenja ali proda in spet kupi drugega konja. Kupuje stajrejšje konje, jih pase ob njivah kmečkih gospodarjev, in ko so dovolj rejeni, jih proda. Pozimi je glede prehrane konja teže. Tedaj Cigan največkrat zapreže voz, se z njim odpelje do bližnjih kmetij in prosi gospodarje za krmo.

Godbeniki

Kot skupino godbenikov omenjamo na tem mestu le Cigane na Gorenjskem. O njih namreč vemo, da so se posebno v prejšnjem stoletju preživljali z igranjem na glasbila. Prvi v Kropi naseljeni Cigan Rajhard je bil godbenik, igral je na gosli. Godbenik je bil seveda tudi njegov sin in drugi iz tega rodu, ki so se priselili v naše kraje. Večinoma so Cigani igrali gostom po gostilnah in jih zabavali s pravo telovadno igro na instrumentu. Žene teh Ciganov so bile prav tako godbenice. Tako je bila žena Rajharda Vilibalda v Kranjski gori znana umetnica na kitari, ki je vsepovsod spremljala svojega moža, mojstra z basom.

Po drugi svetovni vojski se je število Ciganov na Gorenjskem zelo zmanjšalo, s tem pa tudi število godbenikov. Današnji ciganski rod Rajhardov sicer kaže veliko zanimanje za glasbo, vendar se ne preživlja z igranjem. Nekateri med njimi igrajo na kitaro in harmoniko, toda le za svojo zabavo. Napeve jemljejo, kakor druga slovenska mladina, iz zabavne glasbene zvrsti.

Nekaj posameznikov med gorenjskimi Cigani si je izbralo še drug vir preživljanja, ki jim daje skromne dohodke za življenje. To je zabavni program; obsega pa večidel le vrtiljak. Tak lahek način pridobivanja dohodkov z zabavo na vrtiljaku je zelo značilna poteza Ciganov na Gorenjskem. Med drugim jih uvrščamo v skupino z

²³ Orel Boris, 1948: Terenski zapiski Škocjan—Turjak (Arhiv SEM, Ljubljana).

²⁴ Odredba kr. b. upr. dr. b. v Ljubljani: Cigansko vprašanje II, No 21708/2 — 22. 10. 1931. (Arhiv o Ciganih, Dolenjski muzej, Novo mesto).

²⁵ Odredba kr. b. upr. dr. b. v Ljubljani: Cigansko vprašanje II, No 14566/26 — 8. 6. 1935. (Arhiv o Ciganih, Dolenjski muzej, Novo mesto).

Slika 10. Brata Rajhard iz Rečice pri Bledu

najbolj gosposkimi navadami med vsemi ciganskimi skupinami v Sloveniji. Odklanjajo vsa težka dela, kot so npr. tista, pri katerih je treba uporabiti kramp in lopato, ali dela na polju. Opravičujejo se, da težkih del ne morejo opravljati. Najraje bi se oprijeli lahkih poklicev, predvsem takih, pri katerih se ne bi umazali pri delu in se telesno utrujali. Zato so se, ker se ne ukvarjajo več z igranjem, po drugi svetovni vojski oprijeli zabave z vrtiljakom. Posebno znana je družina Rajhard iz Kranjske gore; z vrtiljakom je nekaj let potovala po Primorskem, potem pa se je naselila v Postojni.

Druga opravila

Po vsem svetu so Cigani znani, da beračijo. Sami o sebi pravijo, da »fihtajo«, berači pa »petlajo«. Ta razlika pomeni Ciganom predvsem to, da niso berači. Zato »fihtanje« pojasnjujejo kot gmotno podporo domačinov, ki naj bi jo jim prebivalci v okolici dolžni dajati. Menijo namreč, ker nimajo zemlje ali drugih večjih dohodkov, da so vsekakor opravičeni prositi pri premožnejših domačinih.

Ko omenjamo to njihovo značilno opravilo, etnično pomembno, mislimo predvsem na njihove žene. Ciganke hodijo navadno okoli prosit z otrokom v naročju in z »mažo« (bisago), cigansko g o n ó, na hrbtu. Če je ženska že starejša ali nima svojih otrok, vzame s seboj tujega otroka. Ciganske žene odhajajo beračit že zjutraj in se navadno šele kasno popoldne vračajo z naprošeno hrano in obleko. Beračijo od zgodnje mladosti do smrti. Beračenje opazimo celó pri tistih ciganskih družinah, pri katerih je družinski poglavar zaposlen.

Ciganke pripisujejo beračenju velik pomen. To je popolnoma razumljivo, saj tako največkrat priskrbijo hrano družini. Svojo sposobnost uveljavljajo z besedami in z vztrajnostjo, kakor hitro prestopijo prag kmečke hiše. Izredno zanimivi pogovori med Ciganko in kmečko gospodinjo so znani iz prvih desetletij našega stoletja. Ciganka je navadno najprej povedala dolgo molitev, ki je zadevala vse hišne prebivalce. Ob tej prošnji je še posebej poudarjala, da želi srečo in blaginjo v hiši. Trdina²⁶ omenja, da je poznal Ciganko, ki je imela pripravljeno molitev za vsako hišo in gospodinjo. O neki drugi ženi je mož Cigan rekel, ker je vsakokrat veliko naberačila, da je več vredna kakor trije grunti zemljišča.²⁷

Prizor v kmečki hiši poteka približno takole: Ciganka pride v hišo skoraj neslišno s svojo značilno hojo, daje videz skromnosti; stoji ali se usede k peči in moli. Iz hiše ne odide toliko časa, dokler ne dobi darov, in sicer vsaj treh reči. Če pa na poti sreča kmečkega ali mestnega človeka, ga navadno ustavi in prosi za denar. Svojo prošnjo utemeljuje z navedbo, da potrebuje za bolnega otroka milo ali mleko ali kaj podobnega.

Z beračenjem in s priskrbovanjem hrane za vsak dan posebej spominjajo današnji Cigani na svoje prednike v Indiji, ki so bili povečini le zbiralci; to so, kakor lahko

²⁶ Trdina, 1957, str. 29.

²⁷ Vrtec 73, Ljubljana (1942/43), št. 4, str. 51.

Slika 11. Cigani v Dobrovniku, Prekmurje, delajo brezove metle

opazimo, mnogi njihovi nasledniki v raznih deželah po svetu. Poudarjamo, da je to njihova rodovna značilnost. Cigani zbirajo pri kmečkih in meščanskih prebivalcih denar, hrano, oblačila in druge uporabne predmete. Cigan gleda domačine kot premožne ljudi, ki so mu dolžni pomagati. Sebe ocenjuje v deželi kot človeka, ki ničesar nima, ki ima pravico do beračenja in se lahko okorišča s pridelki in podporo domačina. Glede tega kažejo Cigani v resnici parazitski odnos do neposrednega proizvajalca v okolju, kjer prebivajo.

Prav tako so izvirni Cigani kot zbiralci, kadar govorijo o predmetih, ki so jih »našli«. Pomen te besede seveda Cigani svojevrstno pojasnjujejo. Popolnoma razumljivo se jim zdi, da poberejo predmet, če ga vidijo ležati in njegovega lastnika ni v bližini. Največkrat so to: poljedelsko orodje, kokoši, sadje, kosi obleke ali kaka domača žival.

Značilen pridobitni vir Ciganov je tudi napovedovanje sreče z roke in iz kart. To je izredna zmožnost, ki so jo ciganske žene znale uveljavljati že na Daljnem vzhodu. V raznih deželah po Evropi je bilo vedeževanje ciganskih žena eden poglavitnih pridobitnih virov, ki jim je prinašalo veliko denarja in gmotnih dobrin. Posebno v prejšnjem stoletju so se Ciganke na Dolenjskem ukvarjale z vedeževanjem. Napovedi o sreči so utemeljevale še z raznimi čaranji, katerim so ljudje največkrat verjeli. V polstoletnem razdobju do današnjih dni pa so Ciganke na Dolenjskem veliko spretnost vedeževanja bolj in bolj opuščale. Tako so najnovejša raziskovanja na terenu pokazala, da ciganske žene danes na tem območju ne napovedujejo več sreče iz kart.

Nekatere ciganske žene v Beli krajini se ukvarjajo še z nekaterimi deli, ki jim je potrebna ročna spretnost. Na Novi cesti pri Metliki npr. zna delati starejša Ciganka rože iz papirja; na ovsenih klasih pa ovija zrna z raznobarnimi kositrnimi listi. Take umetne cvetlične šopke prodaja ljudem v okolici.

Žene prekmurskih Ciganov tudi beračijo. Navada je bila in je še danes, da hodijo Ciganke beračit zjutraj. Ko se odpravljajo iz svojega naselja, pravijo: »Žav te kudu-linel« — gremo prosit.« Pred nekaj desetletji so imele navado, da so jemale s seboj košaro iz protja, ki so jo zavezale v rjuho. Otroci so bili stalni spremljevalci matere ali sosede. Če so imele dojenčke, so jih navezale na hrbet; košaro so nosile na roki. V košari je imela Ciganka več manjših vrečic, da je vanje dajala moko, mast, kruh, krompir in drugo. Prekmurski domačini so navajeni pogostih obiskov ciganskih žena v svojih hišah. Če zagledajo Ciganko s košaro in otroki, obvestijo druge v domači hiši z besedami: »Že pá ide Ciganica po petli.«

V današnjih dneh beračijo Ciganke na deželi najraje takrat, ko kmetje koljejo prašiče; tedaj prosijo za koline. Poleti ob mlatvi ne pozabijo priti po pogačo. — Ciganke iz Lendave so dan za dnem »na terenu« — prosijo pri kmečkih družinah v okolici. Vračajo se navadno okrog poldne ali še kasneje. Tedaj pripravijo glavni obrok jedi. Še preden začnejo kuhati, se vsa družina zbere okoli matere, da bi videli, kaj je prinesla.

Raztresenost ciganskih naselij v Prekmurju ali medsebojna oddaljenost posameznih skupin na Dolenjskem kažeta značilno razdelitev ozemlja, kjer posamezne skupine lahko beračijo. Vendar Cigani v Prekmurju, če so si prisvojili predmet na nedovoljen način, tega niso nikoli napravili blizu svojega bivališča, temveč v oddaljenem kraju. Drugačni so glede kraje Cigani na Dolenjskem: tuj predmet si prilastijo tudi v neposredni bližini svojega bivališča, toda po dejanju se takoj premaknejo v drug kraj. Znano je tudi, da so bile v posameznih ciganskih naseljih v Prekmurju pred nekaj

desetletji organizirane skrivne družbe, ki so jim prisojali tatvine in vlome. V takih skupinah so bili le taki Cigani, ki so se pravzaprav izrodili ciganskemu življenju in so namenoma škodovali civilizirani družbi in jo izkoriščali. Zato se ti ciganski moški tudi niso hoteli zaposliti, ker so se vsaj nekaj časa laže in bolje preživljali s tatvino. Ženske so medtem beračile po vaseh. Tako so bili ti Cigani organizirani v času madžarske oblasti v teh krajih in v bivši Jugoslaviji. Znanih je bilo nekaj primerov še po drugi svetovni vojski.

Na nedovoljen način prisvojeno blago so Cigani znali dobro skriti. Táko skrivno mesto je bilo največkrat v gozdu. Ukradeno blago so zakopali v zemljo in ga dobro zasuli. Pogosto so nad skritim zakladom zakurili ogenj, ker pogorišče ni bilo nikomu sumljivo. Kot skrivno znamenje so v bližini skrivališča zasekali drevo. Drugi razpoznavni znaki so bili taki, da so se z njimi obveščali. Tako je npr. Cigan blizu svojega bivališča posvetil z lučjo, da ne bi tovariš, ki je sodeloval v akciji, prinesel blaga iz skrivališča domov. Predvsem pomembna so bila skrivna imena, npr. Ronga, Hopi, Lenci, Gronfula, Poci, Gegalo, Lukač. Če so orožniki kdaj slišali tako ime in spraševali po krivcu, ga niso našli. V časih, ko so Cigani tako kradli, so bila ta imena tajna.

Danes je marsikatero izmed njih znano, ker takih ali podobnih skrivnih družb ni več. Vedeževanje iz kart je bilo med Cigani v Prekmurju močno razširjeno že od začetka njihovega prihoda na to območje. Danes se je število ciganskih vedeževalk skrčilo in se jih samo še nekaj ukvarja s tem opravilom. To so predvsem starejše ženske, vendar pazijo, da jih oblasti ne zalotijo pri delu. Karte dobivajo večidel iz Nemčije; slike predstavljajo razne figure in življenjske dogodke v barvnem tisku. Pojasnila slik so pisana v petih jezikih. Nekatero Ciganke, ki ne znajo brati, tolmačijo karte, kakor se jim zdi, da slike pomenijo. Še po drugi svetovni vojski je živela v Černelavcih devetdesetletna Ciganka, ki je vedeževala iz kart; bile so že stare, oguljene in strgane. Ko iz teh ni mogla več pripovedovati, si je naredila nove iz navadnega papirja ter nanje napisala neke številke. Ljudje so ji veliko zaupali in verjeli v njene napovedi.

Med naseljenimi prekmurskimi Cigani se naseljenci v Dobrovniku nekoliko razločujejo od drugih Ciganov. Predvsem so zaposleni in tudi okoli svojega doma obdelujejo kos zemlje. V zadnjih letih so se oprijeli tudi izdelovanja brezovih metel. S tem delom so zaposlene ženske in otroci. Brezove metle delajo spomladi, ko je breza najbolj primerna za obdelovanje. Delo je preprosto. Poglavitno je, da dobijo srednje velike veje. Spodnji del take veje morajo oguliti in porezati odvečne vejice. Ko je takih vej dovolj, jih zvežejo. Spodnji oguljeni del prevežejo na več mestih z žico, gornjega z divjo trto.

Žene Ciganov na Gorenjskem beračijo kakor pri drugih ciganskih skupinah. Pravijo, da morajo hoditi okrog, ker imajo to v krvi in se tej sili ne morejo upreti. Posebno starejše ženske stalno obiskujejo vasi in prosijo za hrano, obleko in denar. Tudi pri tej ciganski skupini govorimo, kako si radi prisvojijo tuj predmet, ali kakor sami pravijo, da ga »najdejo«. Iznajdljivi so predvsem pri kraji kokoši. Na najrazličnejše načine znajo privabiti žival in jo dobiti. Ena takih sredstev je npr., da Cigan vrže med kokoši zrno, privezano na nitki. Ko kokoš pozoblje zrno, Cigan povleče z nitko kokoš k sebi. Cigani tudi radi skrivaj pobirajo poljske pridelke kakor krompir, fižol in druge sadeže. Kmečki gospodarji prav zaradi tega ne marajo, da bi jim pomagali pri delu na polju.

V tej ciganski skupini se žene še danes veliko ukvarjajo z vedeževanjem iz kart. Ta opravke je največkrat povezan z drugim delom. Tako npr. ko Cigan brusi v vasi, žena prosi in pripoveduje srečo. Na Jesenicah, kjer je veliko sezonskih delavcev, ho-dijo Ciganke k njim prvega in petnajstega v mesecu in jim vedežujejo iz kart.

Mešanje kart, delitev teh na posamezne kupčke, prenašanje kart iz enega kupa na drugega, razlaganje slikanih figur zbuja Ciganki misli, ki jih s spretnostjo vse logično poveže v verjetne dogodke; ti naj bi se uresničili tako, kakor jih je napovedala. Pri takem vedeževanju vedno obravnava ljubezen, srečo, domnevne sovražnike in še nekatere težave, ki so pogostne v človekovem življenju. Cigani so dobri poznavalci ljudi. Predvsem pri preprostih ljudeh kmalu spoznajo njihove težave in želje za bolj-šo prihodnost. Tako znajo z izbranimi besedami in z razlago kart pričarati človeku zaželene bodoče dogodke.

Pregled obrti pri Ciganih

Kovaško delo je ena najznačilnejših ciganskih obrtnih dejavnosti. Cigani so bili spretni obdelovalci železa še v Indiji, svoji prvotni domovini. Najstarejša poročila in znani viri, ki govore o prvih selitvah Ciganov na evropsko celino, omenjajo tudi Cigane kovače. Iz 14. stoletja imamo podatek, da so bili Cigani kotlarji na otoku Krfu.²⁸ Posebej moramo omeniti pleme Ras-Sediya, katerega člani so po poklicu kovači in še danes na zelo preprost način izdelujejo nakit.²⁹ Ti Cigani poznajo enako tehniko kakor nomadski kovači v centralni Aziji, ki so spremljali tatarske čete na pohodih. V vzhodni Evropi so Cigani-kovači najbolj znani v Romuniji, na Madžarskem in v Srbiji. Delijo se v več skupin z različnimi imeni, npr. zlatari, aurari, rudari³⁰, popravljavci posod, podkovski kovači in kovači za izdelovanje in popravljanje poljskega orodja ter žebjarji. Na Sedmograškem so kovači najštevilneje zastopani na desnem bregu Tise; kovači žebjarji so se naselili v pokrajini na severu dežele.³¹

Največ ciganskih družin, katerih poglavarji so bili po poklicu kovači, se je naselilo v Prekmurju in na Dolenjskem. O njih bi menili, da so bili nosilci obrti, ki so v prejšnjem stoletju nedvomno koristili kmečkim gospodarjem v omenjenih pokra-jinah. Uvrščamo jih v skupino kovačev za izdelovanje in popravljanje poljskega orodja.

Kotlarji so potujoči Cigani; potujejo povsod po deželah, kjer prebivajo. Dežnikarji, ki so v Prekmurju obenem tudi popravljavci posod, so na Madžarskem pripadali plemenom Gurvar, Fodozovo in Kolompar.³² Zadnja skupina Kolompar je naseljena najbližje jugoslovanski meji v Prekmurju.

²⁸ Clébert Jean Paul, 1961: Les Tsiganes, Paris, str. 132.

²⁹ Clébert, 1961, str. 133.

³⁰ Clébert, 1961, str. 134.

³¹ A Magyarorazágbán cigányösszeir ás eredményei, 1895, str. 83—85.

³² Erdős Kamill, 1962: Femműves ciganyok. A Neprajzi Múzeum Evkönyve, XLIV, Budapest, str. 290—291, 305.

V zahodni Evropi so prav tako naseljeni Cigani kovači, vendar pravo kovaško in podkovsko delo opuščajo, zato pa popravljajo kotle in cinijo posodo. Na jugovzhodu Evrope je skupina Ciganov kovačev še danes zelo upoštevana. Omenimo naj Cigane kovače v Srbiji. Ukvarjajo se z raznim kovanjem, npr. kot »klinčari«, ki delajo žeblice za konjske podkve; kot »burgijaši«, ki izdelujejo svedre; kot »koltari«, ki izdelujejo ali samo popravljajo kotle, in drugi.³³

V 19. stoletju so se nekateri Cigani na južnoslovanskih tleh oprijeli novega dela, to je pripravlanje gramoza na cestah. Takí spretni delavci za drobljenje kamenja so hrvaški Cigani. Iz tega rodu so se nekatere družine, ki so se naselile na slovenski strani, tudi v naših krajih oprijele tolčenja kamenja. Tako je raziskano, da so Cigani, ki so pripravljali gramoz, med gradnjo belokranjske železnice veliko zaslužili.

Mažači ilovnatih hiš so bili pri nas Cigani v Prekmurju. S tem delom so se ukvarjali že na Madžarskem, kjer prebiva velika skupina takih blatarskih delavcev. Znano je tudi, da znajo Cigani na Hrvaškem in v Bosni delati domove iz ilovnate zmesi. Pletarska obrt je pristno cigansko delo. V Romuniji so cela naselja, kjer pletejo moški in ženske ciganskega rodu. Ta obrtna dejavnost je tudi zelo razširjena med Cigani v Franciji, Španiji in Angliji. V Prekmurju so se je Cigani oprijeli precej kasno, šele po drugi svetovni vojski.

Cigani kot prekupčevalci konj so znani v raznih deželah po Evropi. Takí trgovci so bili madžarski Cigani Lovari in Cigani v Angliji. Trgovina s konji je posebno cvetela med nemškimi Cigani na sejnih v Šleziji, Hessenu, Meklenburški, Pomorjanskem, Hannoveru ter med Cigani v Franciji in Španiji. S trgovanjem s konji so se dolenski Cigani ukvarjali predvsem v 19. stoletju.

Eden najznačilnejših virov za preživljanje pri Ciganih sploh je beračenje. Mnogim Ciganom pomeni to opravilo prav poklic. Že prvi njihovi predniki, ki so se pojavili v Evropi, so se preživljali z beračenjem. Danes je glede beračenja v raznih evropskih državah nastalo precej sprememb, predvsem pri naseljenih ciganskih skupinah. Večinoma beračijo nomadske ciganske skupine. V Srbiji je dolgo veljalo ljudsko mnenje, da je cigansko beračenje božje prekletstvo nad Cigani. V srednji in zahodni Evropi državne oblasti prepovedujejo Ciganom beračiti, ker hočejo, da si tudi Cigani služijo kruh z delom.

Vedeževanje ciganskih žena je razširjeno po vseh evropskih deželah; prav tako je pomemben vir za preživljanje ciganske družine. Naseljeni Cigani to opravilo polagoma opuščajo, posebno žene zaposlenih. V Sloveniji se danes ukvarjajo z vedeževanjem iz kart večinoma starejše Ciganke, teh pa je le še majhno število.

Cigani so spretni zbiralci »najdenih reči«, ki so trenutno brez lastnika; po njihovi presoji jih lahko poberejo in odnesejo s seboj. Tako najdbo pojasnjujejo Cigani tudi z besedami, da gredo pobrane in vzete reči ali živali »same z njimi«. Ta način pridobivanja gmotnih dobrin je lasten ne samo Ciganom v Sloveniji, temveč vsem ciganskim skupinam v evropskih deželah.

³³ Dorđević, 1933, str. 20.

Slika 12. Brusač iz rodu Rajhardov, Kamna gorica pri Kropi

Summary

The Gypsies in Slovenia and Their Trades and Other Sources of Livelihood

The subject treated, i. e. the crafts among the Gypsies in Slovenia, is part of a monograph being prepared by the authoress for the press. The material has been taken from a thesis comprising the entire Gypsy culture in Slovenia and indicating the problems of the Gypsies' assimilation to the Slovene population.

The chapter published by the authoress deals with the crafts and other sources of livelihood with Slovenia's three groups of Gypsies. In the first place the smith's trade is treated, the oldest known gypsy trade. In Slovenia the smiths Gypsies were the first to settle near villages or to travel from place to place, and only at times they stopped in some place where they proposed to do forging work for a given time. From 19th century many birth certificates of Gypsy children have been preserved whose fathers were registered as »Gypsy smith«. This is a very important statement: In that period in all Slovene regions the number of smiths Gypsies was considerable. At present their number has rather much diminished and only few of them are left. They mainly make and repair agricultural tools, various parts of farm-carts, and make stone-breaking hammers. Their tools are simple and bear Gypsy names, sometimes Slovene names too. Mythical beliefs about blacksmith's implements are still alive and maintained as tribal characteristics and mysteries.

Drill-making, another old gypsy trade, is at present dying out; only one Gypsy is left that carries on this trade, but only occasionally.

Knife-grinders Gypsies have been known in two groups. This work, too, is only performed by elderly Gypsies. They use a simple machine for grinding but is very interesting device. These grinders Gypsies also repair umbrellas.

An important category of Gypsies earn their living by coating clay — and log — houses with loam or clay. In north-eastern Slovenia the peasants regularly hired Gypsies for such work, and the Gypsies used to coat the external and internal walls of any wooden house, and the ceilings in the lofts. The women of this group coated the interior of the baking-ovens. The preparing of the loamy mixture was a very dirty work. Here again we have to stress that this work is not any more performed by Gypsies for the neighbouring farmsteads; they only coat their own houses with loam mortar. The so-called »muddy« workers were a particular category of Gypsies, looked down upon by the other tribes.

In 19th century and especially in the first decades of the 20th century, a category of Gypsies in south-eastern Slovenia was breaking stones on the roads. The communities regularly employed these Gypsies in quarries and road-building. Both the authorities and the population were convinced that Gypsies are good for nothing but breaking stones. Hence at various censuses Gypsies were frequently registered as »workers« and »stone-breakers«. Yet their occupation in quarries was just temporary, as their work compelled them to change the places and to permanently move elsewhere. Gypsies are actually good at making road-gravel. This work is not particularly exacting, yet wants a certain skill with the hammer. This occupation was performed by the blacksmiths, too, when they had nothing to forge. In a gypsy family stones are broken by adult men and women, and by adolescents. Today's Gypsy generation, especially the young, refuses to work in quarries and on roads, believing that this work is inferior to other jobs. Some of them, especially elderly Gypsies, have abandoned this work as they have bought a pair of horses and prefer to cart gravel than to break it.

Basketry is done just by a few Gypsy families. This craft has evolved among today's Gypsies only in a certain village, after the Second World War. Various wicker-work is plaited there; many patterns of baskets are known.

Musicians are the fewest among all categories of Gypsies in Slovenia. In the 19th century there were much more of them. Professional musicians Gypsies have dispersed about various places of entertainment, where they play in bands; others have remained in gipsy villages but do not play frequently any more. They have also abandoned their former typical gipsy way of performing, and taken to modern light music. Some of the Gypsies in Slovenia run merry-go-rounds, and also wander from place to place, preferring major villages, where they can earn their living.

There are some other activities of the Gypsies, and they are rather manifold. A part of the blacksmiths Gypsies has more or less abandoned this trade and taken to horse-dealing at country fairs. Some of them were so known about the surroundings country that their trade, when their children were issued birth certificates, was registered as »Gypsy horse-dealer«. Today there are nearly not any more, chiefly because the authorities prohibited them this trade, as frequently Gypsies had been selling stolen horses.

As has been the custom with all gipsy tribes all over the world, the Gypsies in Slovenia are also practising mendicity, especially their womenfolk. The way of the mendicity is very characteristical for gipsy people.

Finally the Gypsies in our country make a living by telling fortunes by palmistry and cards. Gipsy women very soon become aware of naïve people's troubles and their yearning for a better future. With selected words and through interpreting the cards they know how to buoy a simple person up with false hopes.